

SOCIOLOGIA PROFESORULUI TRAIAN BRĂILEANU

Inaugurând cursul său de „*Istoria teoriilor sociologice*” la Universitatea din Cernăuți (1936—1937), profesorul face o privire asupra relației moderne între munca „profesioniștilor” sociologi și aportul original al celorlalți sociologi.

„Diviziunea muncii a devenit și pentru cercetările științifice un postulat indispensabil. Astăzi progresul științific nu depinde, ca înainte vreme, de întâmplările norocoase, cum e ivirea unui geniu, ci în primul rând de munca stăruitoare a mulțimii „profesioniștilor”, care, cercetând ceea ce s-a înfăptuit până acuma, încearcă să facă un pas înainte. Se înțelege că pe lângă aceasta și geniile își au rolul lor foarte important în știință, ba ivirea lor e chiar favorizată prin lărgirea cercului de profesioniști, dar și activitatea acestor oameni excepționali trebuie să intre astăzi în făgașul săpat de munca celor mulți. Genialitatea și originalitatea au deci astăzi o valoare relativă, deoarece avântul geniului e limitat de necesitatea specializării”¹.

În partea rezervată sociologiei românești, în același curs universitar, Traian Brăileanu aprecia: „La noi există o mișcare sociologică originală, născută din contactul nemijlocit cu viața comunității românești.

Intrarea sociologiei românești în sfera sociologiei internaționale a făcut-o să devieze o clipă din făgașul unei evoluții organice. Ea va trebui în mod necesar să-și redobândească autonomia, contribuind, în urmă, printr-un schimb normal de idei între națiunile civilizate, la progresul științei sociale considerate ca o cucerire a *spiritului uman*” (*Ibid.* p. 303).

Sociologia lui Brăileanu este direct legată de filosofie; ea este pusă sub semnul acțiunii de dobândire a autenticității românești a acestei științe, pe care o considera prin excelență critică și constructivă, larg deschisă aportului original și aportului unor gânditori români premergători, pe care îi aprecia a fi de valoare deosebită, precum Vasile Conta, A.D. Xenopol și alții.

Între 1912 și 1946 se succed operele sale de filosofie, etică științifică, de sociologie și de politică teoretică și aplicată, culminând cu tratatul său *Teoria comunității omenești*, apărut în două ediții (1939 și 1940). O contribuție cu totul remarcabilă pentru dezvoltarea științelor umaniste în țara noastră constituie traducerile sale din operele fundamentale ale lui Immanuel Kant, pe care le studiază și le traduce între 1909 și 1945, fiind primul și, după părerea noastră, cel mai bun traducător român care ne-a dat în versiune românească cele trei critici ale marelui filosof german. De asemenea, a lărgit câmpul cunoașterii eticii și logicii în țara noastră prin traducerea din elină a *Eticii Nicomachice* (1944) și a *Organonului* lui Aristoteles (în manuscris).

¹*Istoria teoriilor sociologice* 1936—1937. Curs șapirografiat editat de Iosif Antochi, p. 3.

Traian Brăileanu a deschis în știința sociologică românească o cale europeană prin contribuția sa științifică, întemeiată pe o pregătire temeinică și printr-un spirit excepțional. De aceea se cuvine să fie studiate și retipărite operele sale, pentru ca pe această bază să se ajungă la o analiză și perspectivă de gândire mai bogată, evidențiindu-se unitatea dintre marile discipline umaniste : filosofia, etica, politica științifică și sociologia.

În teza sa de doctorat Traian Brăileanu studiază rolul și valoarea categoriilor filosofice supreme apărute în istoria filosofiei. Teza a fost susținută la Cernăuți în 1909, la profesorul Richard Wahle, un empiriocritic citat de Ueberweg în a sa istorie a filosofiei, alături de Mach și Avenarius. Filonul concepției sale trece de la filosofie la etică științifică, apoi la sociologie și la tratatul de politică, pentru a se desăvârși prin sinteza originală *Teoria comunității omenesti*, un studiu cuprinzător în care disputa dintre valorile sociale ale eticii și politicii, ale sociologiei și ale economiei sunt multilateral analizate pentru a pleda cauza națiunii în contextul etic și liber al comunității popoarelor într-o Europă eliberată de dogme utopice și de asupriri prin cuceriri militare.

În 1912 publică în limba română, la Cernăuți *Despre condițiile conștiinței și ale cunoștinței*, apoi în 1919, la Viena și Leipzig *Întemeierea științei eticii* (în limba germană). Prima lucrare, autorul o consideră „un tratat de filosofie” care deschide calea spre sociologie, cea de a doua dezvoltă o etică de valori puternic documentate prin filosofie și sociologie. În 1944—1945 făcuse o ediție nouă a tratatului de filosofie, care urma să fie publicată în anii următori...

Redăm un pasaj din încheierea primei sale lucrări (1912)² „Ca rezultat pozitiv al cercetărilor noastre am stabilit principiul continuității ca o condiție minimă pentru trecerea de la o noțiune la alta prin judecată. Orice noțiune este continuitate și poate reprezenta absolutul : în acest caz, însă încetează posibilitatea oricărei judecăți care e dată numai prin anularea continuității prin dezbinarea a tot ce este în reprezentări și senzații, în intelect și materie, spațiu și timp, nemișcare și mișcare etc. Și cred că acest rezultat e destul de valoros, deoarece ne dă convingerea că *adevărul* către a cărui găsim năzuim, ni se înfățișează sub diferite forme dar rămâne vecinic același”.

Și mai departe : „Câștigăm convingerea că viața noastră individuală nu este altceva decât conștiința acestui adevăr și că individul este, în fiecare moment al conștiinței sale, afirmația continuității.

Individul este nemuritor ca intelect afirmând continuitatea reprezentărilor, ca (un) corp afirmând continuitatea senzațiilor ; în general. Eu nu sunt corp când sunt reprezentare și nu sunt intelect când sunt senzație și sunt în viață dacă judec că sunt și corp și intelect — deci continuitate. Și noi suntem continuitate ca intelect, îmbogățind « pentru vecie » știința altora și suntem continuitate ca un corp contribuind la îmbogățirea « naturii », a complexului de senzații al altor obiecte”.

Probleme expuse de Traian Brăileanu se aseamănă cu cele formulate de A. D. Xenopol ca și de recenta filosofie a lui Stephan Lupașco, filosof francez de origine română. Concepția lui Xenopol accentuează logica

² Traian Brăileanu, *Despre condițiunile conștiinței și ale cunoștinței*. Librăria Pardini, Cernăuți, 1912, p. 144—145.

dinamicii în complexul ei, cea a lui Brăileanu subliniază existența în devenire — prin continuitate — iar cea a lui Lupașco dezvoltă concepția logicii dinamicii, cea a contradicțiilor.

Lucrarea *Întemeierea unei științe a eticii*³ a fost redactată în 1914 dar condițiile primului război mondial n-au permis tipărirea ei decât în 1919. O asemenea lucrare este una dintre puținele despre „o etică științifică”, scrisă de un român.

Unul dintre cele mai interesante capitole ale studiului se referă la „nașterea eului” și a individualității, temă reluată în *Teoria comunității omenești*.

Dintre conceptele cardinale ale sociologiei lui Traian Brăileanu se evidențiază cel de *comunitate*. Este discutată această realitate profund umană în relația sa cu individul purtător de comunitate și de asociații sociale; se disting felurile comunității și, în cele din urmă, se analizează problema veche și deosebit de nouă astăzi, cea a „păcii eterne în lume” (p. 236—250).

Vom reda din „recenzia” sau referatul la această lucrare, făcută de *Carl Siegel*, un alt profesor al lui Brăileanu la Universitatea din Cernăuți, cu prilejul cererii lui Traian Brăileanu de a i se acorda „*venia docendi*” la facultatea de filosofie și litere.

După ce face unele comparații cu alți autori, Siegel, încheie :

„... lucrarea dovedește un puternic talent filosofic și un idealism sănătos în mod firesc, încât autorul ei, atât în ce privește calificarea științifică cât și influența îmbucurătoare asupra viitorilor studenți ca profesor, și-a dobândit dreptul de a fi admis la pașii următori ai actului de abilitare”.

Dezvoltarea unei concepții unitare care a fost începută în 1909, dar mai ales în 1912 și 1919 și elaborarea sistemului complex de filosofie — sociologie, politică și etică, inclusiv până în 1945, înscamnă un aport important la sociologia românească, în decurs de peste 30 de ani.

Autorul considera *Introducere în sociologie* prima parte a unui tratat complet de sociologie propunându-și astfel o sinteză, legând sociologia cu filosofia prin etică și dorind să o toarne în forma ei definitivă. Planul a fost realizat în cea mai mare parte; dar dacă el ar fi trăit încă un deceniu ne-ar fi dat o operă încheată, completată cu studii noi.

Pentru Brăileanu realitatea socială de bază ce trebuie avută la elaborarea sociologiei este comunitatea. Definiția sociologiei este următoarea : „Sociologia este știința *despre raporturile intercomunitare* (p. 20), punct de plecare care precizează locul sociologiei între științe, înlătură antropomorfismul sociologic sau psihologismul mutat din studiul individului uman, ceea ce nu exclude ei pretinde într-o sociologie științifică expunerea și adâncirea rolului individului în societate⁴.

Între individ și comunitate există puncte de convergență foarte importante pentru că și „individul uman și comunitatea sunt sisteme autonome”.

„Analizând un sistem, cum este sistemul individual, vom putea nădăjdui să străbatem la noțiunea generală a sistemului și la precizarea asemănarilor dar și a deosebirilor între sistemul individual și comunitate. Să reținem afirmația noastră că nota caracteristică a sistemului este auto-

³ Traian Brăileanu, *Die Grundlegung zu einer Wissenschaft der Ethik*. Wien und Leipzig, 1919.

⁴ Traian Brăileanu, *Introducere în sociologie*. Cernăuți, 1923, p. 20—21.

nomia. Ea trebuie să ne apară ca un fenomen *observabil*, empiric, astfel, precum și determinismul este un fapt empiric în sfera structurală, statică, în relațiile părților sistemului întreolaltă”.

Explicarea evoluției societăților prin termenul „sistem” folosită de Traian Brăileanu în 1923 este de actualitate, termenul fiind folosit azi în numeroase sensuri : economic, politic, cultural etc.

După ce arată că principalele probleme ale introducerii în sociologie sunt stabilirea locului sociologiei în sistemul științelor, raportul între sociologia generală și științele sociale speciale, metodele de cercetare proprii sociologiei, Brăileanu precizează ce înțelege prin „comunitatea socială”-

Cu aceasta Brăileanu punctează o perspectivă sociologică caracteristică pe care o reia și în *Politica* (1928) și în *Teoria comunității omenești* (1940) subliniind că o condiție principală pentru a cunoaște comunitatea socială ca sistem evolutiv, cu mult mai larg decât „societățile” în general, constă în analiza istorică — comparată a contactului multilateral al comunității cu alte comunități și cu alte sisteme cum sunt cel biologic, geopolitic, cultural etc. Analiza sistemului comunității în mod izolat nu ne va oferi decât raporturi între părțile sale, între formele neevolutive, raporturi care pot fi prinse în legi statice, pe când evoluția sistemului comunității ar rămâne cu desăvârșire neînsemnată sau parțial cunoscută. Studiul relațiilor sistemului comunității cu alte sisteme poartă asupra evoluției sau funcțiunii sistemului, ceea ce deschide calea legilor sociale dinamice.

Autorul nu respinge ci promovează necesitatea filosofiei în cercetarea sociologică, apelează la teoria cunoașterii, la relațiile „interdisciplinare” — cum le numim azi — și nu abdică la rațiune ca supremă modalitate de a demonstra obiectul specific sociologiei, caracterul dinamic al evoluției societăților și definirea omului nu numai ca „*zoon politikon*” ci și ca „*zoon koinonon*” accentuând caracteristica omului ca *ființă a „comunității”*, ca *om devenit om prin conviețuirea cu oamenii*.

Brăileanu dezvoltă concepțiile lui Vasile Conta și precizează că formele sociale evolutive sunt hoarda, clanul, familia, ginta, națiunea, statul, iar formele neevolutive sunt sexele, vârstele, stările și clasele sociale. Când privește metodele în sociologie, Brăileanu apreciază *experimentul*, mijloc principal de verificare a unei ipoteze: *metoda istoric-comparată*, care deschide o cale pentru analiza completă a comunității în raport cu alte sisteme.

Introducerea în sociologie s-a bucurat de recenzii pozitive : „*Neamul românesc*” din 29 mai 1924, „*Revue Internationale de Sociologie*” nr. 1—2 din 1925, în care se arată că „d-nul Traian Brăileanu are o „documentare veritabilă europeană”; „*Arhiva pentru știință și reforma socială*”, nr. 3—4 din 1924 ș.a.

„*Sociologia generală*”⁵ este o sinteză care urmărește „contururile cât și structura” conceptului „formă socială”, statica și dinamica socială, dar care să nu fie concept construit „*a priori*”, după cum subliniază autorul, ci izvorât dintr-o *ipoteză verificabilă* prin analiza realității sociale. Lucrarea se divide în patru capitole : ipoteza sociologiei, originea societății, statica socială, dinamica socială, făcând și o încheiere asupra izvoarelor teoriilor sociologice.

⁵ Traian Brăileanu, *Sociologie generală*. Cernăuți, 1926.

Este preocupat de precizarea „legilor sociologice generale”, pe care le punctează astfel :

I. a. „În aceleași condițiuni, deci în fața acțiunii unui complex „identific” de forțe, orice societate umană va avea aceeași structură, ceea ce rezultă nemijlocit din conceptul „sistemului social” ;

b. Nici o dată nu sunt date, în timp și spațiu, aceleași condițiuni, același complex de forțe, astfel că în mod necesar fiecare societate își va avea caracterul ei individual unic ;

c. Prin comparație, în timp și spațiu, a complexelor de forțe care acționează asupra sistemului social, se vor putea fixa cu privire la structură, tipuri sociale, fie ca faze de dezvoltare ale aceleiași societăți, fie ca varietăți de forme sociale.

II. a. Aceeași societate va acționa asupra mediului ambiant aproape în același mod ;

b. Societatea fiind o formă evolutivă, modul ei de acțiune va depinde de faza de dezvoltare în care se găsește într-un moment dat : ea nu va acționa deci nicicând într-un mod „identific” (subl. L. T.) ;

c. Prin comparația felului de comportare a societăților în diferitele faze de dezvoltare în care se află, putem dobândi „tipuri” (moduri) sociale dinamice.

III. Legile sociale generale, statice și dinamice, vor putea fi fixate din sinteza celor două puncte de vedere, întrucât fenomenele sociale pot fi considerate ca fiind produse de sistemul social, fie prin schimbarea structurii sale (a raportului între părțile sale constitutive), fie prin acțiunea societății asupra mediului prin schimbarea structurii mediului ambiant”. (p. 75 și urm.)

Brăileanu subliniază în mod explicit faptul că „Obiectul sociologiei, comunitatea omenească, apare abia odată cu începuturile adaptării active a omului, adică în momentul în care omul e în stare « să migreze » cu mediul său ambiant, deci să transforme orice mediu după trebuințele sale într-o măsură care corespunde adaptării sale biologice la mediul originar” (p. 100).

Dacă în *Introducere în sociologie* analizează „comunitatea” ca o realitate socială de bază, având o valoare uman-morală superioară și stabilește „sistemul social”, ca etalon distinct de celelalte sisteme, inclusiv individul uman, în *Sociologia generală* enunță „formele sociale” statice și dinamice și apoi legile sociale aferente, pentru a se opri asupra evoluției sociale prin care „mediul ambiant” se transformă, în viața comunităților omenești moderne, tot mai mult în *mediu psihic* iar structura socială va oglindi, tot mai pronunțat această transformare (p. 102).

„Structura cea mai complexă și cea mai rezistentă a comunității omenești o formează în epoca contemporană *statul* prin tendința de a-și asigura *individualitatea* și *autonomia* față de alte comunități, state și uniuni de state... Geografia și geopolitica vor trebui să cerceteze realitatea din acest punct de vedere (p. 102). De asemenea, „Războiul, lupta între grupurile omenești nu poate fi un fenomen originar și necesar. El s-a ivit acolo unde au fost date anumite împrejurări” (p. 113).

În partea rezervată dinamicii sociale Brăileanu arată că individul societăților moderne se dezvoltă „ca o forță creatoare conștientă” (p. 145).

Astfel sociologia profesorului Brăileanu afirmă cu tărie „rolul spiritului uman în progresul societății”, subliniind că din interacțiunea omenirii cu mediul complex al sistemelor se naște ceea ce numim *cultură, civilizație, progres*. El dedică ultimele capitole ale dinamicii sociale educației, politicii, economiei, industriei, religiei și științei (p. 146—237).

Cităm : „Contactul tot mai strâns între comunități a înlesnit descătușarea „psihismului”, a activității intelectuale a indivizilor grupați într-o pătură socială intercomunitară, într-o republică internațională a savanților, care a proclamat *libertatea absolută a individului față de natură*, dreptul său de a cerceta fără piedici și prejudecăți legile naturale și de a dicta, în sfârșit, în conformitate cu aceste legi, și comunităților omenesti atitudinea *care singură le poate garanta o dezvoltare liniștită și ferită de zguduiri catastrofale*” (Subl. L. Ț.). A se vedea și p. 239 în care se arată : „Condițiile extrinseci ale sociologiei au hotărât în primul rând asupra acestei științe și abia în al doilea rând asupra tipului psihic al autorului”.

Traian Brăileanu distinge trei faze în dezvoltarea sociologiei : prima, *aproape speculativă*, se dă ca exemplu *organicismul* ; a doua, cea a „*criticismului*”, caracterizată mai întâi prin accentuarea psihismului și ultima „*prin revizuirea tot mai detaliată a condițiilor cunoașterii obiectului sociologiei*”, (p. 24) considerând că sociologia sa, bazată pe o cunoaștere științifică a comunităților, se află în faza a treia a evoluției sociologiei.

Gânditor și cercetător de excepție, Brăileanu realizează unitatea complexă a sociologiei, politicii și eticii printr-o continuitate de studii critice și originale.

În introducerea la *Politica*⁶ arată : „În tratatul de față încercăm să izolăm fenomenele politice de celelalte categorii de fenomene sociale. Prin analiza comportării diferitelor sisteme sociale concrete față de înrăurirea „factorului” sau „forței” politice, năzuim să desprindem energia politică pură, „Statul” care este numai Stat și nimic altceva. . . În domeniul științelor sociale nu lipsesc încercări de izolare a fenomenelor politice, economice, religioase, morale etc. și nici încercări de sinteză, de reducere a proceselor sociale la un singur principiu prin fixarea conceptului de „social”. Dar aceste încercări n-au izbutit, după părerea noastră, să arate *legile transformării energiilor sociale, a trecerii unei energii în alta după legi stabile*. Din această cauză și aplicațiile practice în domeniul social nu s-au putut întemeia pe științele sociale. Din această cauză încă și astăzi sociologia e identificată cu psihologia colectivă sau cu morală, afirmându-se chiar că sociologia nu e știință” (p. XII). (Subl. L. Ț.)

Lucrarea *Politica* se împarte în două capitole principale : știința politică și arta politică (200 + 119 p.). Se disting deosebirile dintre știința politică și teoriile unilaterale și utopiile ; se tratează geneza statului, suveranitatea, formele de guvernământ, democrația modernă ș.a. Relevăm capitolul *Statul și individul* (p. 114—134) în care se analizează „diferențierea politică și polimorfismul psihic în complicația societății omenesti”. Partea a doua tratează scopurile obiective și cele subiective (personale) ; armata, diplomația, justiția, finanțele, educația, politică, presa, organizarea teritoriului statal, în care se discută posibilitățile geografice ale Daciei pentru

⁶ Traian Brăileanu *Politica*, Cernăuți, 1928.

constituirea unui stat; problema capitalei, căile de comunicație. Aceste capitole sunt de o actualitate stringentă; ele au revenit, după 1989, în discuții.

Autorul face un elogiu deosebit statului puternic al dacilor, a cărui așezare geografică a fost și a rămas „o cetate naturală”, după cuvintele geografilor Brunhes și Vallaux *La Géographie de L'Histoire*, p. 290. Profesorul subliniază din nou că „mediul geografic înrâurește prin intermediul substratului etnic asupra formei politice” (p. 300).

Problema deschisă în anii 1924—1928 și reluată în zilele noastre este cea a capitalei României. După Traian Brăileanu și Constantin Brăileanu, locul cel mai potrivit li se părea a fi lângă Brașov. Și atunci și acum sunt propuneri contradictorii cu privire la mutarea capitalei.

Sociologia lui Brăileanu este fără îndoială o sociologie constructivă, documentată, critică și întemeiată pe o filosofie a cunoașterii obiectului sociologiei, care aprofundează tema naționalității, considerând-o „un principiu de coeziune socială în cursul istoriei, menținând echilibrul social, a creat caracteristica fiecărui grup național”. Rațiunea conduce știința dar toate elementele afective, toate tendințele, sentimentele se concentrează în jurul conceptului de națiune care reprezintă pentru individ izvorul vieții și garanția eternității sale. „Din această cauză definiția termenului de națiune e atât de dificilă: el nu poate fi definit numai prin operațiuni logice, deoarece valoarea sa afectivă îi schimbă neîntrerupt înțelesul rațional... În acest punct rațiunea se întoarce la originile ei, se contopește cu sentimentul, înfăptuindu-i-se concordanța deplină între ordinea socială și teleologismul subiectiv” (p. 334).

Politica este un tratat clasic, obiectiv și original; poziția autorului este profund realistă. Sociologia lui Brăileanu se caracterizează prin umanism și echilibru.

Două studii au apărut în „Revue Internationale de Sociologie” (1931 și 1937), *L'État et la communauté morale* și *Essai sociologique sur la liberté humaine*, lucrări care au fost traduse în română sub titlul *Statul și comunitatea morală*. „Aceste studii rezumă, întregesc și lămuresc doctrina mea expusă pe larg în lucrările publicate începând cu anul 1912, dar ele formează mai ales o introducere la lucrarea mea, terminată în manuscris (1937) și care va apărea, nădăjduim în curând, având titlul *Teoria comunității omenești* ⁷.

Tema națiunii și a libertății omului formează preocuparea de frunte a acestei sociologii, studiată în aceste două studii. Vom menționa aici o observație făcută de Brăileanu lui Vilfredo Pareto, pe care îl aprecia dar cu care nu era totuși de acord: „Vilfredo Pareto în *Sistemele socialiste*, apoi în tratatul de *Sociologie generală*, a expus în mod magistral «circulația elitelor» și legile echilibrului formei generale a societății.

Dar mi se pare — observă Brăileanu — că el a prea simplificat problema, că el e prea pătruns de spiritul machiavelic identificând forma generală a societății cu Statul (deci cu o formă socială particulară ce reprezintă numai un aspect al formei sociale generale). Și el a săvârșit pe deasupra eroarea de a identifica elita politică cu elita economică, procedeu ce a ușurat rezolvarea problemei, dar care a denaturat-o în același timp” (p. 70).

⁷ Traian Brăileanu, *Teoria comunității omenești*. București, 1941.

„Cărțile” care împart „Teoria comunității omenesti” în cinci diviziuni : Cunoașterea de sine, Moneda și comunitatea ; pentru a sublinia apoi *Primatul ordinii morale*, Națiunea și apoi pentru a reveni la „Persoana umană și comunitatea”. Această lucrare de sociologie și filosofie mai cuprinde un capitol de „Note” pe marginea aporiilor antice și moderne (p. 611 — 630).

Nu putem să abordăm în acest cadru bogăția de teme și de idei cuprinse în acest tratat, de aceea ne vom referi numai la trei teme centrale pe care sociologul român le dezbate :

Teoria comunității omenesti tratează sub multe aspecte 1. „*Primatul ordinii morale*”, acesta fiind temeiul evoluției comunității omenesti, privit acest primat în totalitatea mondială a națiunilor și popoarelor ; 2. *Problema războiului și păcii*, care caracterizează istoria la sfârșitul mileniului al doilea, pentru a relua marea temă contemporană a *Națiunii*, 3. izvor nescăpat al creației spirituale și materiale.

În sistemul societății generale „ordinea morală se naște în perfecționarea continuă a unităților sociale, a națiunilor în cooperare între ele. Valorile superioare morale formează idealul vieții umane, în care se desăvârșesc celelalte valori sociale : politice, economice, tehnice, științifice și artistice. În contextul valorilor de specialitate se formează personalitatea umană aspirând și luptând spre supremul țel al ordinii morale. Ordinea morală este ordinea de temelie a comunității umane, cum altminteri ea este prototipul oricărei ordine” (p. 497).

Ultimele rânduri ale tratatului *Teoria comunității omenesti* au fost scrise în comuna natală, Bileca, la 30 august 1939. Este un omagiu adus creștinismului, pe care l-a propovăduit ca o ordine supremă necesară tuturor națiunilor în comunitatea lor de scop, în care oamenii dobândesc adevărata demnitate morală. „... Noi nu vedem în știință o piedică a desăvârșirii morale a omului, ci dimpotrivă un ajutor necesar. Pe știință doar se întemeiază toate artele umane, iar numai artele pot asigura încheierea și dăinuirea comunităților umane generatoare de suflete nemuritoare. Valoarea științei, chiar prin originea ei, stă în subordonarea ei absolută sub scopurile morale ale omului” (p. 606 — 607).

LEON ŢOPA

Iunie 1993